

szerkezetre viszont elvétve a szamojédból is találunk példát, vö. pl. a következő mondatot, amelyben a birtokos-szónak fordított szórendű jelzős szerkezetet a jelzője: *tājt tšér*” *žābftē-jjintā^p* *naßβē nīnā^p* 'auf dem Rücken seines weissgestirnten (tkp. homlok-fehér) Wallachs' (478). vagy *tamno tāχā^o*” *tāhekkođā^p*” *žānīi nūō^o*”²! 'noch weiter vorwärts befehle eure jungen Vögelchen' (tkp. madárká(k) fiatalok) (489). Ennek a nyelvi sajátágnak kifejlődése tehát már az uráli alapnyelvben megindult.

És végül még egy kérdést szeretnék felvetni. Vajjon nem ugorkori szamojéd hatás emléke-e az obi-ugor nyelvektől a birt. sz. ragoknak az a széles körű determináló elemként való használata, amelyet FUCHS—FOKOS—DÁVID mutatott ki (FUF. XXVI, 26—62) egy módszertani szempontból is igen tanulságos dolgozatában.

N. SEBESTYÉN IRÉN

A szamojédok etnogeneziséhez

A szamojédok etnogenezisének kérdését az utóbbi időkben felszínre került új anyag alapján szükséges revízió alá venni. A kérdést mindezekig talán túlságosan is egyszerűen fogták fel és a szamojédok eredetére vonatkozó régebbi kutatások eredményeit általában mind a mai napig biztosnak tartják. Közleményemnek nem az a célja, hogy a szamojéd etnogenezis problémáit végkép eldöntse, csupán a kérdés ismételt megvizsgálásának szükségességére szeretném felhívni a figyelmet, s emellett a kutatás irányvonalait is felvázolom.

Mindenekelőtt meg kell említeni, hogy a mai tudományos szakirodalomban két ellentétes nézet uralkodik a szamojéd népek eredetére vonatkozólag.

Az egyik — főleg nyugaton elterjedt — felfogás szerint a szamojéd népek ősei a finnugor népek őseivel, e nézet képviselőinek terminológiájával: az összamojédok az ősfinnugorokkal az i. e. IV. évezredig együtt éltek a közös finnugor-szamojéd, vagy másképpen uráli őshazában. Ennek az uráli őshazának a területét Kelet-Európába, a Volga—Káma folyók vidékére és ettől északra helyezik általában. A szamojédok azután az i. e. IV. ezred után kiváltak a nyelvközösségből és az uráli őshazából észak és északkelet felé vonultak.

A másik feltevés szerint a szamojédok ősei a Szaján hegységből vándoroltak mai lakóhelyükre. Ezt az elméletet először CASTRÉN próbálta tudományos érvekkel alátámasztani. A szamojédok eredetéről ehhez hasonló álláspont alakult ki a szovjet szaki oda'omban is.¹ A szovjet tudomány és CASTRÉN álláspontja között a lényeges különbség, hogy míg CASTRÉN megelégedett annyival, hogy a szamojédok őshazáját az Altaj—Szajánvidéken

¹ Bár nem mondható általánosan elfogadott nézetnek a szovjet irodalomban sem. L.: Дебец: Селькупы. Антропологический очерк. Труды Инст. Этн. II. (1947), 126.

kereste, addig a szovjet tudósok rámutattak azokra az etnogenetikai processzusokra, melyeknek következtében kialakult a mai szamojéd népek etnikai arculata. A szamojédok szajáni származásának elmélete az újabb időkben egyes nyugati etnológusoknál is felbukkan (FR. FLOR, MIROV²), de ezek elsősorban CASTRÉN elméletén alapulnak, és nem a szovjet kutatásokon.

Az uráli elmélet kiindulópontja az, hogy a finnugor és szamojéd népek között nyelvrokonság áll fenn. A szajáni elmélet pedig azon alapszik elsősorban, hogy bizonyos szamojéd népek az Altaj—Szaján hegység vidékén mutathatók ki. A két álláspont között lényeges ellentét van. A szamojédoknak ugyanis vagy semmi közük nincs a finnugor népekhez, s ebben az esetben az uráli koncepció érvei nagy mértékben hitelüket veszítik, vagy ha viszont a finnugorok és szamojédok közötti nyelvrokonság mégis fennáll, akkor a szajáni elmélettel kapcsolatban merülnek fel nehézségek, minthogy finnugor népek az Altaj—Szaján vidékén nemcsak a jelenkorban, hanem a legrégibb korokban sem laktak.

Amint fentebb mondtuk, az uráli elmélet legfontosabb bizonyítéka a finnugor és szamojéd népek közötti rokonság. A rokonság nyelvészetileg ma már bizonyítottnak vehető. CASTRÉN, BUDENZ, MUNKÁCSI és HALÁSZ után SETÁLÁ 1913-ban nagyszabású tanulmányában³ hatalmas méretű bizonyítványt közöl. Ő utána PAASONEN kézikönyve⁴ szolgáltat újabb konkrétumokat a finnugor-szamojéd rokonság bizonyítására, s ebben a szellemenben fejtették ki maradandó munkásságukat K. DONNER, LEHTISALO, GOMBOCZ ZOLTÁN, P. RAVILA, GYÖRKE JÓZSEF, N. SEBESTYÉN IRÉN és mások. Természetesen lehetséges, hogy a fenti szerzők munkáiban van sok helytelen etimológia is, de az egyeztetések fennmaradó zöme és a nyelvszerkezeti elemek egyezése elegendő ahhoz, hogy a finnugor és szamojéd nyelvek rokonságát bizonyítottnak vegyük. Az uráli elmélet gyengéje a szamojéd népek eredetének kérdése szempontjából nem is abban rejlik, hogy a finnugor és szamojéd népek közötti rokonság nincs megfelelő módon nyelvészetileg alátámasztva. Egyrészt az ehhez kapcsolódó kommentációk, másrészt az uráli kor után a szamojedság történetére vonatkozó kutatások nem kielégítőek. Elsősorban is teljesen valószínűtlen, hogy a finnugorok és szamojédok ősei egységes nyelvet beszéltek, melyet ősurálinak neveznek általában. A sztálini útmutatás, a társadalom fejlődésének történetére vonatkozó marxista álláspont alapján nyilvánvaló, hogy a halász-vadász életmódot folytató régi finnugor és szamojéd csoportok nem beszélhettek egységes nyelvet. A finnugor és szamojéd népek hajdani elődeinek viszonylatában egyszerűen még csak nemzetségi, ill. törzsi nyelvekről, nyelvjárásokról beszélhetünk.

² MIROV egészen fantasztikus következtetéseket tesz. Szerinte pl. a szamojédok az ugorokkal egyetemben ujúgurok és jéniszjeiek migrációja következtében jöttek létre (Notes on the Domestication of Reindeer. Amer. Anthr. 1945, 396—397).

³ Zur Frage nach der Verwandtschaft der finnischugrischen und samojedischen Sprachen. JSFOu. XXX/5.

⁴ PAASONEN, Beiträge zur finnischugrisch-samojedischen Lautgeschichte. KSz. XIII—XVII.

Sokkal nehezebb probléma az, hogy hol laktak a szamojédok elődei, s hogy a finnugoroktól való elválásuk után milyen utat tettek meg, míg mai lakóhelyükig eljutottak. Az ú. n. „uráli őshazára“ vonatkozólag nem látom bizonyítottnak azt a felfogást, mely szerint az uráli nemzetségek kizárólag Kelet-Európában éltek. Elsősorban a szovjet régészet eredményeit kellene figyelembe venni ebből a szempontból. Nem tartom egyáltalán kizártnak azt a lehetőséget, sőt egyre inkább valószínűbbnek látszik az a feltevés, hogy a szamojédok elődeinek régi lakóhelyei az Urál keleti oldalára, Szibériába is átnyúltak. Emellett azonban — mint utaltam rá — a szamojédok további vándorlására vonatkozó kutatások sem kielégítőek. Egyáltalán nem megnyugtató az a semmitmondó megállapítás, hogy a szamojédok a finnugoroktól elszakadván lassan keleti és északkeleti irányban előrenyomulva jutottak el mai lakóhelyükre. A szamojéd nyelvek török és jeniszeji (és talán iráni) eredetű jövevényszavai arra mutatnak, hogy a szamojédság egy ideig a délszibériai erdős vidék határán élt, még hozzá az Altajvidéktől nem is olyan nagyon messze.

Ismét másik kérdés az, hogyan kerültek szamojédok Európába. Arhangelszk vidékére és az Arhangelszktól az Urálig húzódó tundrára. WICHMANN és SOSZTAKOVICS szerint Kelet-Európában több szamojéd eredetűnek bizonyuló folyónév van, melyek szerintük a szamojédok európai eredete mellett szólnak. Azt hiszem, ezeknek az etimológiáknak alaposabb vizsgálata vagy azt eredményezné, hogy azok helyteleneknek minősülnének, vagy azt, hogy másképp magyarázandók (l. alább). Szinte biztosnak látszik azonban, hogy a ma Európában élő tundrai jurákok nem európai őslakosok, hanem későbbi betelepülők.

A szajáni szamojédok problémája szintén megoldatlan még. És éppen ehhez kapcsolódik a szamojédok szajáni eredetének elmélete. Tudvalevőleg a Szaján—Altaj vidékén még századunk elején is élt néhány szamojéd eredetű népcsoport, melyek közül legtovább a kamasz-szamojéd őrizte meg nyelvét. Az összefoglaló nevükön szajáni szamojédoknak nevezett szamojéd töredékek lakóhelyéből azt a következtetést vonták le a szajáni elmélet hívei, hogy a szamojédok északi ága is valaha a Szaján hegység környékén élt. Ennek az elméletnek legjellegzetesebb képviselője a multszázadi CASTRÉN után G. N. PROKOFJEV, a kitűnő szovjet szamojédista. Míg CASTRÉN nemcsak a szamojédok, hanem a finnugorok régi lakóhelyét is Délszibériába, az Altaj—Szaján hegység vidékére helyezte, addig PROKOFJEV a szamojédok etnogeneziséről írt munkájában⁵ nem nyilatkozik arról, hogy amennyiben a szamojédok az Altaj—Szaján hegység vidékéről származnak, milyen kapcsolat áll fenn a szamojédság és a finnugor népek között, s hogy hol kereshetjük a finnugor népek régi lakóhelyeinek központját. Holott a szamojédok eredetének kérdése a finnugorság tekintete bevétele nélkül megnyugtatóan nem oldható meg. PROKOFJEV dolgozatának abban áll elvitathatatlanul nagy jelentősége, hogy rámutat arra, miszerint a szamojédok mai etnikai arculatának kialakulásában az eredeti szamojédokon kívül, más szibériai arktikus népelemeknek is

⁵ Этногония народностей Об-Енисейского бассейна. Сов. Этн. III (1940).

szerepük volt.⁶ PROKOFJEV tanulmánya 1940-ben jelent meg, akkor, amikor MARR elhibázott tételeinek nagy hatása volt a szovjet tudományban. Éppen ezért PROKOFJEV munkája sem mentes MARR módszereitől, s ez bizonyos esetekben helytelen következtetésekhez vezet. Ez a megállapítás azonban nem érinti a szamojédok etnogenetikai processzusának lényegére vonatkozó végső következtetéseket, nevezetesen azt, hogy a mai szamojédok tulajdonképpen két népelem keveredése révén jöttek létre. Egyedül azt hiányolhatjuk, hogy PROKOFJEV nem mutat rá arra, miszerint a két népelem kereszteződéséből nem egy harmadik nép állott elő, hanem a két népesoport keveredése közül a szamojéd került ki győztesen, s a legyőzött arktikus nép teljesen eltűnt. Ma persze az etnogóniai fejlődésnek ez a lényeges vonása. SZTÁLIN nyelvudományi cikkeinek megvilágításában mindjárt szembetűnik, 1940-ben azonban a MARR-féle téves tanítások lehetetlenné tették a kérdés ilyen világos magyarázatát.

A régészeti és néprajzi adatok arra a következtetésre adnak módot, hogy az Ob—Jeniszej medence a szamojédok és más népek (pl. obiugorok) odaköltözése előtt már lakott terület volt. A szovjet régészek által folytatott kutatások megvilágították, hogy Szibéria északi része már a paleolitban is lakott volt. Ilyen előzmények után önként vetődik fel az a kérdés, mi történt ezekkel a népekkel? Minthogy semmiféle olyan elemi csapással nem számolhatunk, melynek következtében Észak-Szibéria őslakói mind kipusztultak volna, fel kell tenni, hogy az itteni őslakosság a később, dél felől északra érkezett népekkel keveredett. Ez a keveredés nem volt új népek születésének megindítója, mint ahogy MARR és tanítványai képzelték, hanem a nyelvek fejlődésének sztalini tanítása értelmében ebből az érintkezésből az egyik nép nyelve győztesként került ki. Ez történt a szamojéd nép esetében is. A délről jövő szamojédok az Ob-vidéken rátelepültek a már ott élő arktikus népekre, kultúrájuk több jellegzetességét átvették, s vettek át nyilván nyelvükből is bizonyos elemeket, a döntő azonban mindig a szamojéd réteg maradt. A két nép kereszteződése következtében az arktikus nép nyelve eltűnt.⁷ Amint PROKOFJEV is kimutatja, az őslakos népesoportokra utaló reminiscenciák a szamojéd folklórban megtalálhatók (szirtya-nép, ngüleka-nép). Ugyanígy a jurákszamojéd folklór őrzi még a cetborda felhasználásával készült lakóhely emlékét, amely az Északi Jeges-óceán arktikus őskultúrájának volt a jellegzetessége. A régi szamojédok és az obvidéki arktikus őslakók közötti kereszteződésnek nyilván nyelvi emlékei is vannak, csak hogy ezeknek a felderítése nehezebb feladat, mint a régészeti és néprajzi bizonyítóanyag megszóaltatása. A hajdani őslakosok nyelvét, ill. nyelvjárásait nem ismerjük, s ezért az összehasonlítási alap hiányzik. PROKOFJEV azért megkísérli, hogy olyan elemeket mutasson ki a szamojéd nyelvekből, melyek az őslakók nyelvéből származnak. PROKOFJEV úgy véli, hogy a szamojéd

⁶ PROKOFJEV cikke hasonló megállapításokat tartalmaz az obiugor népekre vonatkozólag is.

⁷ A kereszteződés elméleti kérdéseire vö. SZANZSEJEV G. D.: A történeti nyelvfejlődés tanulmányozásának néhány kérdéséhez c. cikkét (NyIK. 1951. évf. 3. sz. 35 kk.)

szókészletnek azt a rétegét kell vallatóra fogni, mely az arktikus életmód terminológiáját foglalja magában, s ebből is azokat a szavakat, melyeknek más arktikus népek nyelvében feltehető megfelelőiseik vannak. Az erre vonatkozó nyelvészeti fejtegetések azonban a marrista megoldások miatt revízió alá veendőek. Amellett ügyelni kell arra is, hogy a vizsgált anyagba ne kerüljenek bele olyan szavak, melyek a szamojédok eredetileg is szubarktikus életmódját tükröző eredeti szókészlethez tartoznak. PROKOFJEV ilyen jellegű fejtegetései közben erre nem nagyon vigyáz, s végső következtetésként megállapítja, hogy az Ob és Jeniszzej medence lakóinak nyelveiben egy *tjan* és egy *kum* nevű őslakos réteg hatása mutatható ki. Érvei azonban nem kielégítőek ahhoz, hogy az őslakókat ilyen pontosan meghatározhassuk.

PROKOFJEV nem közöl bővebb érveket arra vonatkozólag, hogy miért gondolja a szamojédokat szajáni eredetűeknek. Ennek az elgondolásnak egyik legfőbb bizonyítéka az, hogy a Szaján—Altaj hegység vidékén a századfordulóig kis szórvány-szamojéd csoportok éltek. Ez az érv egymagában azonban még nem dönti el a szamojédok származásának problémáját. A Szaján hegységből való származásnak viszont — mint már említettem — ellentmond a finnugor népekkel fennálló kétségtelen kapcsolat ténye, s így arra kell gondolnunk, hogy a szajáni szamojédoknak a Szaján—Altaj vidékén kimutatható telepei másként (pl. odatelepülés) magyarázandók. Még mielőtt azonban erre térnénk, szükségesnek mutatkozik egy etnológiai probléma megvilágítása, amely a szamojédok szajáni eredetének elméletével szintén kapcsolatban van.

Tudvalelvőleg a szamojéd és a szajáni réntenyésztést kapcsolatba szokták hozni egymással azon az alapon, hogy bizonyos hasonló vonások mutatkoznak a kettő között.⁸ Ezek az egyezések a következők: a rén hátalása és málházása megtalálható volt az erdei jurál oknál valamint az osztják-szamojédoknál, és ez a szajáni népeknél is általánosan ismert; a szamojédok a szánra bal felől ülnek fel, mint ahogy a szajániak is bal o'dalról ülnek a rén hátára; azonosak a kasztráló eljárások (vágás és nem foggal kitépés útján⁹ hajtják végre). Azt a lényeges különbséget, ami a szamojéd és a szajáni réntartás között fennáll, t. i., hogy a szamojédok a fogatolt réntartást a szajáni népek pedig a meghátalást ismerik, s az ezzel kapcsolatos eltéréseket (szán egyrészről, nyereg másrészről, pásztorolás) úgy magyarázza VASZILJEVICS és LEVIN idézett tanulmányában, hogy a szamojédok eredetileg nem ismerték a rén fogatolását, hanem csak a meghátalást, s a fogatolt réntartás szerintük csak később, északra költözésük után, a kutyafogatolás hatására alakult ki. Ezzel kapcsolatban hivatkoznak a szerzők GEORGIK egyik adatára, melyben GEORGI a szamojéd rénhátalásról ír. Hivatkoznak továbbá arra is, hogy az osztják-szamojédok ma is ismerik a rén meghátalását. Ez az utóbbi azonban felfogható, mint jéniszjei-osztják közvetítésű tungúz hatás is, ami más vonatkozás-

⁸ Г. М. Василевич — М. Г. Лезин: Типы оленеводства и их происхождение. Сов. Зн. 1951/1.

⁹ Meg kell jegyeznünk, hogy a jurákoknál a foggal herelés általánosabb (l. ЛЕНТИСАЛО, Beitr. zur Kenntniss d. Renntierzucht 114). A tavgi-szamojédok is ismerik mindkét eljárást (l. А. А. Попов: Нганасаны I, М.—Л. 1948, 59).

ban szintén megnyilvánul osztják-szamojéd területen (pl. nagrudnyik használata). Egy másik jelenség, ami a szamojéd réntartást elválasztja a szajáni-tól, hogy a Szaján hegység népei fejk a rént, s ugyanakkor ez szamojéd területen nem ismeretes.¹⁰ Ebben az esetben VASZILJEVICS és LEVIN felteszik, hogy ha a szamojédok eredetileg ismerték a rén fejését, akkor azzal később, észak felé haladtukban hagytak fel, ha pedig nem ismerték, akkor kialakulása a szajáni népeknél a szomszédos lótenyészítő népek hatásával magyarázható. Tekintve, hogy a lótenyészítő népek hatásával amúgy is számolnunk kell a Szaján hegység népeinél (pl. nyeregformák), a második lehetőséget tartjuk valószínűnek.

A réntartás fentebb ismertetett kérdéseinek az a közük van a szamojédok eredetének problémájához, hogy ha a szamojéd réntartás eredeti formáját a Szaján hegység népei között véljük megtalálni, s ezzel a réntartásnak ezt a formáját a Szaján hegységből származónak minősítjük, akkor a szamojédok szajáni eredete mellett egy újabb erős érv szól. Függetlenül attól, hogy a meghátalás volt-e a szamojéd réntartás eredeti formája,¹¹ egy másik feltevés kiküszöböli a nehézségeket: a szamojédoknak egy déli ága, esetleg a meghátalásos réntartás ismeretében, később települt a Szaján-Altaj hegység vidékére, s a réntenyésztés elterjedésében a többi szajáni nép között fontos szerepet játszott. Ugyanakkor azonban a szomszédos lótenyészítő népek befolyására az eredeti, magukkal hozott réntartási módokon bizonyos átalakulások is mehettek végbe, ami bizonytalanná teszi azt, hogy a Szajánvidékre települt szamojédokról feltegyük-e a rén meghátalásának ismeretét. Ez a magyarázat még azt is jelentené, hogy a réntartásnak egyik, több kutató által a Szaján hegységbe helyezett központját valamivel nyugatabbra toljuk.

Sajnos, a lappok etnogenezise ebből a szempontból döntőleg nem jut szóhoz. Már több ízben hangoztatták, s legutóbb TOIVONEN közölt nyomós érveket¹² annak a bizonyítására, hogy a lappok a szamojédoknak egy korán nyugatra szakadt, nyelvet cserélt csoportja. Ez az elmélet felettébb valószínű, s ennek alapján feltehetőnek, hogy a lapp és szamojéd réntartás közötti kapcsolatok lehetővé tennék a régi szamojéd réntenyésztés képének megrajzolását. Mindez azonban meddő kísérlet maradna, bár a lapp és a szamojéd réntartás között vannak bizonyos egyező vonások (szerszámzat, terelőkutya). A réntenyésztés ugyanis az állatdomesztikációk között a legfiatalabbak közé tartozik. A voltaképpen még a szamojédsághoz számítható úgynevezett protolappok viszont olyan korán elszakadtak a szamojéd zömtől, amikor még a réndomesztikáció nem

¹⁰ Kivéve bizonyos tungúz szomszédság hatása alatt álló osztják-szamojéd területeket.

¹¹ Ennek a ma még nyílt kérdésnek az eldöntésére újabb adatok szükségesek. Ezeknek az adatoknak elsősorban azt kell megvilágítaniuk, hogy a szamojédok réntenyésztésére vonatkozó egy-két adalék valóban egy régi eljárás emlékét tükrözi, vagy pedig idegen hatásra keletkezett szekundér jelenség van mögöttük.

¹² Y. H. TOIVONEN: Protolapin ongelmasta. Esit. ja pöytäkirjat 1949, 159–183 és németül: Zum Problem des Protolappischen. Helsinki 1950. Comm. Inst. Fennougr. „Suomen Suku“ XVI.

volt kifejlődve (a neolit korban).¹³ Az egyetlen vonás a lapp réntartásban, ami ebből a szempontból számba jöhet: a lapp szán. Ez a fából kivájt, csónakalakú, egytálpú, bordátlan szán (kerjozska), amely elé a rént befogják, tökéletesen egyezik azokkal a kézi vadász-szánokkal, amelyek a szamojéd népek északi és déli lakóterületeiről egyaránt előkerültek. Azt bizonyítja ez az egyezés, hogy kezdetben a régi szamojéd törzseknek (akik közé a mai lappok ősei beleértendőek) ilyen típusú kézi-szánjuk volt, melyet eleinte csak vadászat alkalmával használtak a vadászatnál szükséges eszközök, valamint a vadászszakmánya szállítására. Később, a kutya domesztikált lévén már ekkor, kutyát, majd a réndomesztikáció kifejlődésével rént foghattak be elé. Más szóval a lappok és szamojédok közös eredetéről beszél. Ha viszont a lappok a szamojédok egy csoportját alkották valaha, s ez a csoport az i. e. II—I évezred között szakadhatott el a szamojéd törzsek zömétől, akkor ennek a folyamatnak olyan vidéken kellett lezajlania, ahol az ú. n. protolappok könnyen és gyorsan finnugor törzsek közelébe kerültek. TOIVONEN szerint ez a terület először ugorlakta vidékek, majd később egyre nyugatabbra, a finnség nyugati ágainak területe mentén húzódott. Tekintve, hogy a szamojédok néhány évszázaddal később, a nyelvi adatokból következtethetőleg, Szibéria belsejében élnek, feltehető, hogy legnyugatibb törzseik voltak a mai lappok elődei, s ezek az i. e. II—I évezred táján valahol az Urál hegység körül laktak. Így azután érthetővé válik WICHMANN és SOSZTAKOVICS felfogása is,¹⁴ akik Északkelet-Oroszország több folyónevét szamojéd eredetűnek magyarázzák,¹⁵ azáltal, hogy ezeket a folyóneveket a még szamojéd nyelvű lappoknak tulajdonítjuk.

A szamojédok eredetének kérdéséhez az antropológia is szolgáltat anyagot. A szamojédok mai antropológiai arculata tulajdonképpen három nem egyenlő értékű komponensből alakult ki: világos europid (depigmentációs), mongoloid és amerikoind elemekből. Ezeket a komponenseket DEBEC genetikai szempontból a következőképpen magyarázza:¹⁶ a világos europid komponens Kelet-Európával hozható összefüggésbe, de nem hagyhatók figyelmen kívül

¹³ TOIVONEN idézett cikkéből a lapp és szamojéd rénterminológia egyezése alapján úgy látszik, mintha a szamojédok már a „protolappok” kiválása előtt ismerték volna a réntartást. Ha azonban ezeknek a szavaknak a jelentéseit megvizsgáljuk, látjuk, hogy e kifejezések a rént vadászattal kapcsolatban éppúgy alkalmazhatók, mint a réntartási műveletekre. Egyedül három szóra kell külön kitérni. Az egyik a lp. *piáña* 'bewahren, ... schützen' ~ szam. Jen. *fonenéro* 'hüten, weiden'; a másik lp. *č'atnjät* 'binden, anschirren, säumen' ~ szam. Jur. *š'anni* 'Halsband, womit das Argischrenntier hinter den vorangehenden Schlitten gebunden ist'; a harmadik: lp. *poackas* 'der Zugriemen am Lappenschlitten' ~ szam. Jur. *poč'er* 'Kummtriemen' (l. i. m. német kiadás 172—173). Ezekkel kapcsolatban azt kell megjegyeznünk, hogy az első esetben az eredeti jelentés nem a pásztorolásra, hanem vadászat alkalmával a réntnyáj nyomon követésére, szemmel tartására vonatkozott. A második és harmadik esetben pedig a kifejezés eredetileg a kutyaszánra vonatkozhatott, amely az etnológiai szakirodalom szerint általában megelőzte a réntartást (l. LEVIN M. G.: Szov. Etn. 1946/4, 75—109. l.), s melyből sok tárgyi (pl. szán) és terminológiai elem került át a fogatolt réntenyésztésbe.

¹⁴ Ung. Jb. VI.

¹⁵ Megállapításunk nem változtat azon a tényen, hogy az erre vonatkozó etimológiákat ismét meg kell vizsgálni.

¹⁶ Дебеч: Селькүппы. Труды И. Э. II. (1947), 133—124.

az Altaj-Szaján hegység ősi europid típusai sem, amennyiben a fenti europid típus már bizonyos ázsiai rasszokkal keverten is előfordul. A mongoloid elemek déli ázsiai eredetűek, az amerikanoid összetevők pedig az Északnyugat-Szibériába költözéskor vegyültek az addigiakhoz. A paleoantropológia megállapítása szerint az i. e. III—II évezred táján az Urál hegység vidékén (egészen a Jeniszejig) protoeuropid típusú emberek éltek.¹⁷ Ugyanakkor azonban az erdős vidéktől délre elterülő sztyeppéken ázsiai elemek mutatkoznak,¹⁸ ami különösen a peremvidéken a két elem bizonyosfokú keveredéséhez vezethet. Más szóval tehát a finnugor és szamojéd népek régi lakóhelyein élő törzsek protoeuropid típusúak voltak. Amint tudjuk, ezen a területen a keleti (ázsiai) eredetű mongoloid elemek jóval később az ananyinói kultúrával (i. e. 7. sz.-tól — i. e. 4. sz.-ig) jelennek meg túlsúlyban.¹⁹ A szamojédok europid komponensét így a legrégebb rétegek tekinthetjük, amely később szibériai mongoloid elemekkel bővült, majd a jeneszeji népekkel való érintkezések alkalmával (időszámításunk kezdete körül) ismét europid erősödést nyert.²⁰ A mongoloid elemek természetesen nemcsak török érintkezéssel magyarázhatók. Már előzőleg is lehetett a szamojédok antropológiai összetételében ázsiai, nem török eredetű mongoloid beütés. Az északra vándorlás és ezzel kapcsolatban az őslakó arktikus népekkel való keveredés emlékét őrzi az amerikanoid komponens jelentkezése.

Az antropológia adatai is alátámasztják tehát a szamojédok eredetéről vallott elképzelésünket, mely végeredménykép az alábbiakban rögzíthető.

A szamojéd és finnugor népek rokonságban állanak egymással. Ez a rokonság feltételezi a hajdani szorosabb kapcsolatot a finnugorok és a szamojédok ősei között, amely földrajzilag az Urál hegység nyugati (és szamojéd részről talán keleti) oldalára helyezhető. Az i. e. IV. ezred után ez a kapcsolat lassanként megszűnt. Ez után az időpont után a szamojédok elődei már valószínűleg teljes egészében Szibéria lakói, kivéve talán legnyugatibb águkat, a mai lappok elődeit. A szamojédok mind keletebbre terjeszkednek Szibériában, úgy hogy az i. e. 2. és az i. u. 2. század között legkeletibb részeik talán már az Altajvidéket is elérték. Északra és északkeletre költözésük az i. u. 2. sz. után indult meg, minthogy az időszámításunk kezdete körül átvett legrégebbi török és jeneszeji eredetű jövevényszavak DONNER, illetve JOKI és saját kutatásaim szerint még valamennyi szamojéd nyelvben kimutathatók. A szamojédok valószínűleg több csoportban vonultak észak felé, s ez volt a mai nyelvi tagolódás alapja. A hajdan szamojédlakta területek legészakibb részein lakó csoportok jutottak el legészakabbra és legkeletebbre (jurákok, tavgi- és jeneszeji-szamojédok), sőt innét még Európába is átkerült egy részük az Arhangelszk és Urál hegység közötti tundrára. A déli szamojéd csoportok észak és északkelet felé vonulása esetleg összefüggésben állhat

¹⁷ Дебеч: Палеоантропология СССР. М.—Л. 1948, 1 8—109.

¹⁸ u. o. 110.

¹⁹ Збруева: Луговской могильник. Труды И. Э. II. (1947), 270—271 és Дебеч: Палеоантропология СССР 154—155.

²⁰ S ezt a jeneszejiekkel tartósabb kapcsolatban élt osztják-szamojédoknál a világo: europid elemeknek — az északi szamojédokéhoz képest — erősebb jelentkezése bizonyítja (l. l. Дебеч: Труды И. Э. II. (1947), 119).

a jensiszeji népek északra vonulásával. Az egyes szamojéd csoportok elérkezve mai lakóhelyükre, közelebből meg nem határozható sarki nép közelébe kerültek, s azokkal az előzőkben ismertetett módon kereszteződtek.

A szamojédság nem teljes egészében tette meg ezt a hatalmas vándorutat. Az i. u. 2. sz. után a déli szamojédok közül egyes töredékek a Szaján hegység vidékére vonultak,²¹ ahol lassanként beolvadtak a környező török népekbe. A szamojédoknak egy másik csoportja, pontosabban legnyugatibb ága pedig az i. e. II. és I. évezred között nem követte a rokon törzseket szibériai útjára, hanem ellenkező irányban tartva az ugor területek érintésével nyugat, illetőleg északnyugat felé haladva nyelvet cserélt. Ennek a folyamatnak az eredményeképpen alakult ki a lapp nyelv.

Dolgozatom végső eredményeit nem tartom megváltoztathatatlan tételnek. Most kizárólag a kérdés jelenlegi állásából kiindulva próbáltam egy-két új szempontot felvetni, melynek helyességét az esetleg később felbukkanó új adatok igazolják, vagy cáfolják.

HAJDÚ PÉTER

Ugor—török érintkezés

I.

Osztják szótáraink csak a keleti nyelvjárásokból ismerik a következő szót: V. *ièri tā*¹ 'piirtää, vetää piirto, viiva, чертить | zeichnen, einen strich ziehen'; Vj. *ièri tā* 'piirtää, varustaa piirrolla (esim. puu); viiltää halki; zeichnen, mit einem strich versehen (z. b. einen baum); durchschneiden'; Tj. *äri tā* 'viivoittaa, viivoitella, piirrellä | einen strich od. striche ziehen, zeichnen'. A gyakorító és műveltető alakokon kívül jelentés szempontjából fontosabb származékok: Trj. *ärip tā* 'vetäistä piiru, raapaista (naula, tikku jne.), piirroittaa, viivoittaa (esim. paperia, yksi piirto); kirjoittaa (salasana) | einen strich ziehen, kratzen (nagel, holzsplitter usw.), riefeln, linieren (z. b. papier, nur ein strich); schreiben (geheimwort)'; Vj. *ièrastā* 'uurtaa, hakata paasu | eine furche, eine kerbe hauen'; Tj. *äras tā* 'uurtaa, uurrosta (hirttä huonetta salvettaessa) | furchen, riefeln (einen balken beim hausbau)'; *ärsän äri* 'uurros ylemmässä seinähirressä, пазь | furche im oberen wandbalken'; V. *ièrsi w* id. A szónak e kettős jelentése egyszerre, párhuzamosan kerülhetett az osztjákba, oly értelemben, hogy a vésés azonos volt az írással, pontosabban: írni annyi volt mint vésni, kőbe, ill. első sorban valószínűleg fába. Erre mutatnak nem csak a 'vajatot, barázdát vésni' stb. jelentés k, hanem a következő madárnevek és a hczájuk fűzött magyarázatok is: Vj. *löγ^δ ièrastā kù* 'eräs pieni laululintu, ääntää kuin luuta veitsellä piirrettäisiin', valamint V. *löγ^δ ièri l'ni* 'eräs laululintu, шиверница | ein singvogel' (KARJ.—TOIV. Wb. I, 186).

²¹ Vö. HAJDÚ: Die Benennungen der Samojuden. JSFOu. LIV/1, 95—96.

¹ E szónak a m. ír igével való esetleges összefüggésére DÁVID ANTAL, a kiváló assziriológus hívta föl a figyelmemet.